

Mészáros Dániel

Fizet, mint a katonatiszt

A tartozások miatt indított büntetőperek iratainak forrásértékéről

A tartozások miatt indított büntetőperek iratai gazdasági szempontból ritkán kutatott forráscsoportnak számítanak, pedig ebből a megközelítésből is páratlan forrásértékük lehet. Az alább bemutatásra kerülő iratanyagokat a Szonda József nevén bejegyzett pesti szabócég történetének megírásakor használtam fel. Jelen írás keretében azt tárom fel e konkrét példán keresztül, miként lehet használni a büntetőperes iratokat egy cég ügyfélkörének megragadásához.

A CÉG RÖVID TÖRTÉNETE

A fent nevezett szabócég bécsi anyavállalatát Szonda József (született Szontag József, Hegyhátmaróc, 1821 – Budapest, 1879)¹ alapította 1859-ben.² A budapesti fióktelep megnyitására még 1873 előtt került sor a Lipótvárosban (Füüdő utca 1., ma József Attila utca).³ Szonda ekkor még iparendedéllyel rendelkező kisiparosként tevékenykedett, cégbejegyzési kérelmét csupán 1879-ben adta be a Budapesti Királyi Kereskedelmi és Váltótörvényszékhez.⁴ Ugyanebben az évben Szonda József el is hunyt, így a cégbejegyzéssel kapcsolatos további teendők már az özvegye (született Czomzer Franciska) kérvényezte Bécsből, aki egészen 1890 áprilisáig egyedüli tulajdonosa és vezetője volt az akkor még egyéni cégnek. Az említett évben Franciska legifjabb fiát, az akkor 26 éves Ferencet nevezte ki cégvezetőnek, majd 1894-ben mind a négy fiát tulajdonostársá és cégvezetővé tette, így a cég közkereseti társasággá alakult, ő pedig 1895-ben kilépett belőle.

A vállalkozás presztízsét mutatja, hogy a monarchia mindkét fővárosában igencsak frekventált városrészekben voltak üzleteik, s ezek vezetését 1894-től a Szontag/Szonda fiúk⁵ párokban látták el: a budapestit a Lipótvárosban Lajos és Ferenc vezette, míg a bécsi Belvárosban, a Stephansdom tőszomszédságában (Jasomirgott Strasse 8.) lévőt József és István.⁶ 1906-ban a budapesti üzlet is átköltözött az itteni Belvárosba, a Szervita tér 4. szám alá, ahol akkoriban

¹ MNL OL Mikrofilmtár, A 4758.

² *Compass* 1909: 1712.

³ *Adressen-Kalender von Pest, Ofen und Altofen für das Jahr* 1873: 523.

⁴ BFL VII.2.e. 1879/870. Cégbejegyzési kérelem.

⁵ Nevüket 1902 elején magyarosították Szondára (BFL VII.2.e. 1879/870).

⁶ Utóbbi két fiú 1902-ben kilépett a budapesti cégből, de a bécsi szalont továbbra is ők vezették (*Compass* 1909: 1712).

a legelőkelőbb szabócégek működtek. Az új telephelyen pedig a firma telefonvonalal is rendelkezett.⁷

A cég kezdetben női ruhák szabásával foglalkozott (*Damenschneider*),⁸ ám a főváros fejlődésével és a nyugatias férfiruhák térnyerését követve profilt változtatott, és férfi elitszabósággá⁹ nőtte ki magát. Végül az 1890-es évek végére még inkább letisztult a pesti vállalkozás profilja, amikor *Uniformschneider* cég lett (elitszabósági profilját megtartva). Az egyenruha-szabászat a magyar szabóipar leghíresebb és legerősebb ágazata volt, s Budapest számított a centrumának.¹⁰

Az I. világháború utáni gazdasági helyzetben számos szabó cég vált fizetéképtelenné, ám a Szonda testvérek nem tartoztak közéjük. Talpon maradásuk kulcsa az lehetett, hogy újra nyitni tudtak a polgárság szélesebb rétegei felé, erre utal, hogy a *Compass*¹¹ ekkoriban már csupán csak ruhakészítőként (*Kleidermacher*) tartotta számon a céget. Ez sem volt azonban elegendő ahhoz, hogy hosszú távon mindkét telephelyet meg tudják tartani, így a bécsi vállalkozást végül 1922 körül felszámolták. A budapesti cég tevékenykedése ezután még pár évig nyomon követhető. A bukásra a nagy gazdasági világválság idején került sor, ugyanis az 1929 májusában kiadott telefonkönyvben még szerepeltek,¹² ám a válság után először kiadott 1936-os telefonkönyv már nem említette őket. Továbbá a *Budapesti Hírlap* és a *Pesti Napló* 1936. június 17-én megjelent száma is tanúsítja, hogy a Szonda József belvárosi egyenruha-készítő cég megszűnt.¹³

További vizsgálatokat igényel majd annak megválaszolása, vajon a Szonda cég miért nem nyitotta meg újból kapuit a válság elmúltával. Lehetséges, hogy az egykori tulajdonosok elhaláloztak vagy elvesztették tőkéjüket, esetleg más pályán helyezkedtek el. Utóbbira utalnak az idézett 1936-os cikkek is. Az is elképzelhető ugyanakkor, hogy a konfekcióipar térnyerése és az áruházak konkurenciája állt a háttérben.

Szonda József cége közel hetvenéves működése során egy nem különösebben kiemelkedő szabóságból nőtte ki magát egy katonai és egyben luxus cér-

⁷ [Táv]beszélő hálózatok előfizetőinek és nyilvános állomásainak betűrendes névsora 1906. november: 399.

⁸ *Adressen-Kalender von Pest, Ofen und Altöfen für das Jahr 1873*: 523.

⁹ A luxusszabóságok igen szűk, ám annál előkelőbb vevőkörrel dolgoztak, s a megrendelők minden igényét igyekeztek kielégíteni. Nemcsak a vevőket jellemezte, hogy kinél varratják ruháikat, hanem a szabóságokat is minősítette, hogy kik varratnak náluk. Ezek a szalonok „nemhogy nem hirdettek az újságokban, de gyakran még külön ajánlás is szükséges volt ahhoz, hogy ismeretlen vevők náluk dolgoztassanak” (F. Dózsa 1989: 155).

¹⁰ F. Dózsa 1977: 179.

¹¹ *Industrie Compass* 1919: 2673.

¹² *A Magyar Kir. Postavezérgazgatóság hivatalos kiadása, a Budapest és környékének távbeszélő betűrendes és szaknévsora* 1929. május: 387.

¹³ *Budapesti Hírlap* 1936. június 17. 9; *Pesti Napló* 1936. június 17. 13. Ezen cikkeket felkérés alapján közölték a nevezett lapok: „Szonda Lajos, a Miskolczi és Társa papír- és mű-palagyiári cég központi irodájának tisztviselője, a Szonda József megszűnt belvárosi egyenruhakészítő cég tulajdonosának fia, annak megállapítását kéri, hogy ő nem azonos azzal a Szonda Lajossal, akit a m. kir. honvédtörvényszék legutóbb kémkedés miatt 15 évi fegyházra ítelt.”

nabárósággá. A szabóság képes volt a legelőkelőbb ruhaneműk előállítására és a legmagasabb igények kielégítésére. De vajon mi derülhet ki egy ilyen cég ügyfélköréről?

A PERANYAGOKRÓL

A cégek történetében a vevőkör azonosítása az egyik legnehezebb feladat, mivel nagyon ritkán maradtak fenn erre nézve céges vagy egyéb iratok. A Szonda cég esetében szerencsés módon rendelkezésekre álltak családi feljegyzések, és kiaknázható volt egy különleges forráscsoport is, a büntetőperes ügyiratoké. Ezek a perek a cég által beadott keresetek voltak, amelyeket a nem fizető vásárlók ellen indítottak. A periratokat az ítélet jogerőre emelkedése után „az elsőfokú eljárást lefolytató bíróságnál kellett irattározni”, az ítéletpéldányokat azonban valamilyeni, az ügyben érintett szervnek megküldték.¹⁴ A jelen tanulmányban bemutatandó források egyrészt a Budapesti Királyi Törvényszék polgári peres iratai, másrészt a Budapesti IV. Kerületi Járásbíróság sommás perek¹⁵ iratai között találhatóak meg Budapest Főváros Levéltárában (BFL).¹⁶

Az iratokra a BFL Levéltári Egységes Adatkezelő Rendszerében (LEAR) bukkantam rá, amelyből kiderültek a perek alapadatai: fajtájuk (polgári per), jelzetük, résztvevőik, ezek jogállása (al- vagy felperes), lakcíme, az ügy típusa (vagyoni per), a per tárgya/értéke, illetve az évköre. Kutatásom évében, 2014-ben egy VII.7.b állagba tartozó ügy kivételével az összes ügy digitalizált mikrofilmként, kikérés nélkül olvasható volt a BFL számítógépein. 2015 márciusában már kényelmesen, otthonról kutathatóvá váltak a fent nevezett dokumentumok a Hungaricana Közgyűjteményi Portál¹⁷ jóvoltából. Maguk az iratok zöld fedeles

¹⁴ Kenyeres–Sipos (szerk.) 1997: 193.

¹⁵ A sommás per fogalmát az 1836. XX. tc. honosította meg hazánkban, ilyen pert folytattak le a kisebb értékű követelések miatt megindított perekben, amelyeket szóbeli előadással (kereset beadása nélkül) is lefolytathattak. Kidolgozottabb változatát az 1868. LIV. tc. és az 1893. XVIII. tc. (különösen a 7. és a 14. §) hozta magával. Utóbbi kimondta, hogy az érintett felek, „ideértve a cégvezetőt és azokat is, a kik kereskedelmi társaságokat a kereskedelmi törvény rendelkezései szerint, bíróság előtt képviselni jogosítva vannak”, ha nem személyesen jártak el, csak jogász útján képviselthették magukat. A felperes keresetét jegyzőkönyvbe mondvá vagy írásos formában adhatta be. Ezt a pertípust az 1911. I. tc. szüntette meg (*Magyar JogtörtéNET*. „Szóbeli (sommás) per”; 1893. évi XVIII. tc.).

¹⁶ A Budapesti Királyi Törvényszék „első fokon a polgári és büntetőperes, valamint peren kívüli ügyekben” járt el 1873-tól. Az 1895. XLIV tc. rendelte el az önálló büntetőtörvényszék felállítását Budapesten, amely ezután jövedéki kihágásos ügyekkel, polgári és büntetőperekkel egyaránt foglalkozott. A Budapesti Királyi Törvényszék esetében az általam vizsgált „első világháború előtti időszakból csak a vagyoni és a házassági bontóperek iratai maradtak fenn” (Kenyeres–Sipos [szerk.] 1997: 192–193, 206–207).

¹⁷ A portál az utóbbi idők legnagyobb közgyűjteményi portálja, mely egyesíti és digitálisan hozzáférhetővé teszi a Nemzeti Kulturális Alap által támogatott közgyűjteményi digitalizálások eredményeit. Ezen az oldalon számos könyvtári, képeslap-, térkép- és teravrázgyűjtemény, illetve más adatbázisok (archontológiai gyűjtések, középkori oklevelek, Mária Terézia úrbéri tabellái,

dossziében kerültek az irattárba, amelyek mára foszló, darabos állapotban vannak, ezért is szerencsés a digitalizálásuk. A dosszié külső borítóján szerepel az adott bíróság neve – általában körbélyegzővel –, az ügy irattári jelzete, a tárgy és az ügyirathoz kapcsolódó iktatókönyvi számok.

A kézzel számozott iratok mérete a maitól eltérő, az akkori ügykezelés „a mai A4-es méretünél valamivel hosszabb, körülbelül tizenhárom hüvelykszer nyolchüvelykes méretű íveket részesítette előnyben, melyeket a mai digitális nyomtatók legal folióként tartanak számon”.¹⁸ Az iratokat fraktúraformába hajtották,¹⁹ így a nyitott állapotban a bal felső sarokban szereplő iktatószám csukott formában is olvasható maradt. A törzsszöveg a lap jobb oldalára, míg az átellenes oldalra az esetleges megjegyzések (betoldások) és javítások kerültek. A dosszié utolsó oldalán olvashatóak az irattár számára érdekes, az iktatással, érkeztetéssel és az expedálással kapcsolatos feljegyzések, továbbá az, hogy kihez juttatták el a másolatokat.

Peres iratokban való kutatást többféleképpen indíthatunk: a leggyakoribb az eljárásban részt vevő személy neve alapján keresni, de az iktatás során alkalmazott lajstrom- és főlajstromszám is nyomravezető lehet, különösen, ha a (fő) lajstromkönyveket vesszük górcső alá. Ezekben az iktatószámon, a peres felek nevein kívül az eljárás tárgya is feltüntetésre került, s ez utóbbi is használható zéruspontként.²⁰

Az általam vizsgált ügyek lefolyása – egy-két kivétellel – viszonylag gyorsnak mondható, a kereset beadási ideje és a jogerőre emelkedés időpontja között jellemzően pár hónap telt el. A vizsgált nyolc perből egyetlen végződött egyezséggel,²¹ a többi a felperes egyértelmű győzelmével ért véget.

A vizsgált periratok egy kivétellel kéziratos formában maradtak ránk, a kivétel sem gépelt szöveg, hanem csupán egy formanyomtatvány, ahol a kipontozott helyeket töltötte ki a jegyző. A periratok általános formai elemei a következők: a bal felső sarokban szerepel a pertári szám (p. t. sz.), az intituláció után olvasható a bevezetés, majd az ítélet, utána pedig az indoklás és a járulékos díjak ismertetése, végül az iratot a datálás zárja.

Az irat intitulációval kezdődik: „Öfelsége a király nevében!” – mivel az uralkodó a törvény forrása, a legfőbb bíró, és a végrehajtó hatalmat is ő gyakorolja az alkotmányos formákon keresztül. A bevezetésen belül az első helyen a kibocsátó megnevezése áll, ami jelen esetben a Budapesti Királyi Törvényszék vagy a Budapesti IV. Kerületi Járásbíróság. A kereseteket jellemzően a felperes cég székhelyén nyújtották be. A bevezetésben kerül feltüntetésre a fel- és az alperes, s ha van,

a Királyi Könyvek, urbáriumok és egyéb összeírások, valamint a BFL) digitalizált, metaadatokkal ellátott rekordjai között böngészhetünk. Az oldal más, hasonló külföldi oldalakkal könnyedén felveheti a versenyt, arról nem is szólva, hogy a digitális tartalom folyamatosan bővül.

¹⁸ Halmos–Klement 2013: 142.

¹⁹ Középen vertikális irányban, a szöveges felével kifelé.

²⁰ Kenyeres–Sipos (szerk.) 1997: 193.

²¹ A megállapodást az alperes kezdeményezte.

akkor az őket képviselő ügyvédek, majd megnevezik a pertárgyat és/vagy -összeget, valamint a tárgyalás módját, ami mindig nyilvános ülés volt.

Az általam vizsgált ügyekben a felperes minden esetben képviseltette magát, a nyolc esetből hatszor dr. Csetényi Adolf, a másik két alkalommal dr. Schermann Emil és dr. Osztern Lipót ügyvédekkel.²² Az alperesek közül csak hárman²³ kértek fel jogászdoktort a képviselőre, a többi öt esetben az alperes részéről senki nem jelent meg a tárgyaláson. Néhány esetben előfordul, hogy hosszabb bevezetői perleírással találkozunk,²⁴ és a perben részt vevő hivatali személyeket is nevesítik:

„A bíróság részéről jelen van: Dr. Pécs Imre Úr bíró, Koller [Dezső] jegyzőkönyvező, Szonda József felperesnek Horváth Elek elleni 455 frt-s [forintos] jár [járandóság] iránti ügye.”²⁵

A rövidebb és általánosabb formula elterjedtebb volt, s a bevezetést rögtön követte az ítélet is.

„A budapesti Kir. [Királyi] Törvényszék, Csetényi Adolf ügyvéd által képviselt Szonda József felperesnek – Hummel Árpád alperes ellen, az 1895 április 25-én 18295 sz [számon] a beadott keresettel 576 ft 50 kr [krajcár] s jár [járandóság] iránt megindított rendes perében, az alulírott napon tartott nyilvános ülésén követőleg ítélt

Alperes köteles felperesnek 576 ft 50 kr tőkét, ennek 1893 évi december 22[-]től 1895 július 1[-]ig járó 6%, ezen időtől fogva 5% kamatát és 32 ft perköltséget 15 nap alatt különben végrehajtás terhe mellett megfizetni.

[A] felperesi ügyvéd munkadíja és költsége 32 ftban állapíttatik meg, saját fele ellenében.

Ezen ülés feleknek kézbesíteni rendeltetik [...].”²⁶

Míg az ítélet rész (bírósági terminológiai értelemben) köznapi nyelvezetű, az indoklással már más a helyzet. Az minden esetben megnevezi, mely törvény mely paragrafusára hivatkozva hozta meg a bíró a döntését. A legkönnyebb dolga a meg nem jelent alperesek esetén volt a bíróságnak, mivel az 1868. LIV. tc. 111. § szerint: „Ha az alperes törvényszerű megidézés ellenére nem jelenik meg

²² Az sem mindegy, hogy egy per esetén egy adott cég kivel képviselteti vagy képviselteti-e egyáltalán magát a bíróságon. Van-e állandó megbízott ügyvédje, s ha nincs, akkor felkér-e valakit ideiglenesen ügye képviselésére. Ezek mind-mind utalnak a vállalkozás kapcsolati hálójára és pénzügyi helyzetére, méretére.

²³ Atzél Pétert dr. Bártaszéki Lajos képviselte, gróf Pejacevich Albertet dr. Weiler Jakab, Szy Sándort pedig dr. Pores István.

²⁴ A forrásrészleteket az eredeti írásmódnak megfelelően, javítás nélkül, az ott alkalmazott központosítás és tördelés szerint közlöm.

²⁵ BFL VII.7.b. 1895. 21219. Szonda József Kkt. pere Horváth Elek ellen. A rövidítéseket jómagam oldottam fel, azok nem részei az eredeti szövegnek.

²⁶ BFL VII.2.c. 1895. I.0258. Szonda József Kkt. pere Hummel Árpád ellen.

a meghatározott módon késvé sem és a felperes meg nem cáfolható bizonyítékokkal rendelkezik, akkor távolmaradása ellenére is elmarasztható.”

„A per felvételére f. [folyó] évi május hó 15-ikére kitűzött határnapon alperes a kiszabott órán túl még két óra alatt szabályszerű megidéztetése daczára meg nem jelentvén: a pts. 111§-a értelmében felperesnek a keresetben foglalt s saját előadása s bizonyítékai által meg nem czáfolt állításait valóknak elfogadni s ez alapon alperest a kereseti kérelemhez képest elmarasztalni kellett.”²⁷

Ha a vádlott képviseltette magát a tárgyaláson, általában élt a tagadással, próbálta bizonyítani a saját igazát, esetleg nehezményezte a késedelmi kamat fizetését. Az ellenvetéseket a rendelkezésre álló bizonyítékok és tanúk minden esetben gyorsan megcáfolták. A tanúvallomások tanulmányozásakor bukkantam néhai szépapám tanúvallomására.

„Alperes tagadásával szemben, Halász Pál tanu hitelt érdemlőleg bizonyítja, hogy alperes az A alatti számlában részletezett árukat és [egy olvashatatlan szó] megrendelte, átvette és hogy a számlában kiszámlázott árak ellen a számla közlése alkalmával kifogást nem tett.”²⁸

A tanúvallomás a konkrét eset részletein túl az alkalmazott cégnél betöltött pozíciójára is utal. A tanúvallomást tevő Halász Pál szállította le az alperesnek a ruhát, tehát kifutó napszabó lehetett.²⁹

A törzsszöveg a keltezés után a kiadással kapcsolatos feljegyzésekkel ér véget. Ha a korábbi részekből nem derült volna ki az érintettek elérhetősége, itt mindig megtalálható. Vidéki alperesek esetében a bíróság nem nevezett meg pontos címet, kizárólag települést, ahol a kézbesítést a szervezet helyi karjai végezték.

A VEVŐKÖR AZONOSÍTÁSÁRÓL

A pesti Szonda József cég profiljára és vevőkörére nézve több kiindulási pont is adódott. Egy kéziratban fennmaradt visszaemlékezés szerint a cég a századforduló környékén a közös hadsereg (*k. und k.*) több huszárezredével állt szerződéses viszonyban.³⁰ Bár a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában eddig nem találtam olyan iratot, amely a Szonda céget a hadsereg beszállítójaként említené,³¹ a fenti megállapítást alátámasztani látszottak a *Budapesti cím- és lak-*

²⁷ BFL VII.2.c. 1902. I.0231. Szonda József Kkt. pere Fodor Zoltán ellen.

²⁸ BFL VII.2.c. 1896. I.0455 Szonda József Kkt. kontra Pejachevich Albert.

²⁹ „[A]kinek a feladata a mértékvétel, a próba, a ruha leszállítása, új rendelés felvétele, pénzfelvétel volt” (Halász 2004: 52–53).

³⁰ Halász 2004: 52.

³¹ A hadtörténeti levéltári kutatásom még folyamatban van.

jegyzékek, a telefonkönyvek és az 1909–1917 közötti *Compassok*, illetve néhány újságcikk is. Ezekben a Szonda céget és a Szonda testvéreket mint katonaszabókat (*Uniformschneider*) és egyenruha-készítőket (*Erz[eugung]: Militäruniformen*) említik. A fentebb bemutatott bírósági anyagokból a cég néhány vevőjét már név szerint is megismerhettük. Az adatokat az 1. táblázat foglalja össze.

Szembetűnő, hogy az ügyfelek igen jelentős összegű³² megrendeléseket hagytak kifizetetlenül a cégnél 1889 és 1909 között. E húsz év alatt a cég folyamatos kintlévőségek mellett működhetett, de láthatóan így is életképes maradt.

Mit tudhatunk meg a vevőkről? A neveket megvizsgálva, azok a cég vásárlókörebe engednek bepillantást: Horváth Elek (Csöngye, 1863 – Budapest, 1938)³³ foglalkozását tekintve belügyminisztériumi fogalmazó volt,³⁴ értesítési címként a belvárosi Kalap utca 6. szám szerepelt a neve mellett,³⁵ Baksay Kálmán rendőrfelügyelő is a Belváros lakója volt. Társadalmi helyzetükre vonatkozóan kijelenthető, hogy a bürokrácia fogaskerekei lévén, vagyis állami kötődésük miatt az „úri” középosztályba tartoztak.³⁶

Atzél Péter foglalkozása vagy lakhelye nem derült ki a periratokból, ezért megkerestem a lakcímjegyzékekben, ahol ilyen néven csupán egy személy szerepelt:³⁷ borosjenői Atzél Péter (1836–1901),³⁸ aki 1867-től Arad város polgármestere, 1869–1871 között országos képviselő, majd 1871–1878 között Arad vármegye főispánja volt. 1882-ben ismét Arad városának országos képviselője lett,³⁹ feltehetően ezért is lehetett 1883–1884-ben Budapesten bejelentett lakcíme.⁴⁰ Atzél vélhetően azért kérelmezte a megállapodást 1889-ben, hogy ha ismét politikai pályára lépne (amit meg is tett, 1892–1897 között a Nemzeti Párt színeiben töltötte be Arad vármegye képviselőjét),⁴¹ akkor ne váljon skandalum tárgyává, hogy adóssága van (bár nem ő lett volna az egyetlen ilyen képviselő).⁴²

³² Jelentős, ha azt nézzük, hogy ezek az ezer korona körüli tartozások a korabeli becslések fényében megegyeznek egy öttagú, tízholdas parasztcsalád vagy egy városi munkás éves jövedelmével. Az egy főre eső nemzeti jövedelmet pedig 325 koronára becsülték (Hanák 1962: 215, 230).

³³ *Magyar Életrajzi Index*. „Horváth Elek”.

³⁴ Aki igen szép pályát futott be: végül helyettes államtitkár lett (*Belügyi Közlöny* 1928. február 12. 128).

³⁵ Ma az V. kerületi Irányi utca 8. (*Budapest topográfiája*. „Kalap utca 6.”).

³⁶ Gyáni 1997: 34–36.

³⁷ Ugyan eltérő helyesírással: „Aczél Péter”, de ezt betudtam annak, hogy a korban nem léteztek egységes helyesírási alapelvek (*Budapesti Czim- és Lakjegyzék* 1883–1884: 173).

³⁸ *Magyar Életrajzi Index*. „Atzél Péter”.

³⁹ Sturm (szerk.) 1892: 181.

⁴⁰ *Budapesti Czim- és Lakjegyzék* 1883–1884: 173. Finanziális helyzetére vonatkozóan a Gazdacím-tár 1897-es kiadása ad némi támpontot. Ebből kiderült, hogy az Arad vármegyei Magyarád községben található 223 kataszteri holdas birtokát 15 cselédjével műveltette meg, birtokán pedig több jószágot is tartott – 24 szarvasmarhát, 10 lovat, 4 sertést (*Gazdaczimtár* 1897: 420–421).

⁴¹ Sturm (szerk.) 1892: 181.

⁴² Például Jókai Mór is adósságokkal küzdött (Cieger 2011: 94).

1. táblázat

*A Szonda József Kkt. kiegyenlítettlen tartozások miatt indított perét*⁴³

Határozat kelete	Kéreset benyújtása	Eredeti fizetési határidő	Alperes	Alperes rangja, foglalkozása	A felperes ügyvédje	Az alperes ügyvédje	Tökehátralék (korona)	Megjegyzés
1889. 08. 29.		1889. 03. 04.	Arzél Péter	bárá ⁴⁴	Csetényi Adolf	Bártaszéki Lajos	1047,8	egyvezség; minden 2. hónapban 140 koronát törleszt
1895. 05. 16.	1895. 04. 25.	1890. 01. 01.	Horvát Elek	belügyi-niszteriumi fogalmazó	Schermann Emil	–	910	az alperes lakcíme: Bp. IV., Kalap utca 6.
1895. 09. 24.	1895. 04. 25.	1894. 12. 22.	Hummel Árpád	honvéd-huszar főhadnagy	Csetényi Adolf	–	1075	marosvásárhelyi lakos, alakulata ekkor a 10. honvéd (varasdi) huszárezred ⁴⁵

⁴³ A táblázat elkészítéséhez a következő forrásokat használtam fel: BFL VII.2.c. 1889. I.0140. Szonda József Kkt. és Aczél Péter egyezsége; 1895. I.0258. Szonda József Kkt. pere Hummel Árpád ellen; 1896. I.0455. Szonda József Kkt. pere Pejacevich Béla ellen; 1902. I.0231. Szonda József Kkt. pere Fodor Zoltán ellen; 1902. I.1316. Szonda József Kkt. pere Szentkereszty István ellen; 1906. I.1028. Szonda József Kkt. pere Szy Sándor ellen; 1909. I.0253. Szonda József Kkt. pere Balsay Kálmán ellen; BFL VII.7.b. 1895. 21219. Szonda József Kkt. pere Horváth Elek ellen. Az általam vizsgált perekben osztrák értékű forintban és krajcárban, valamint koronában és fillérben kifejezett összegek egyaránt megtalálhatóak, az átrekinthetőség megkönnyítése végett azonban ezeket a táblázatban koronára átszámolva közlöm.

⁴⁴ Az alperes társadalmi státusza a lakcímszámjegyekből derült ki: *Budapesti Czim- és Lakjegyzék* 1883–1884: 173.

⁴⁵ *Honnédségi Közlöny* 1891. április 27. 134.

Határozat kele	Kereset benyújtása	Eredeti fizetési határidő	Alperes	Alperes rangja, foglalkozása	A felperes ügyvédje	Az alperes ügyvédje	Tőkehátralék (korona)	Megjegyzés
1898. 03. 16.	1896. 05. 18.	1897. 02. 01.	Pejacsevich Albert ⁴⁶	gróf	Csetényi Adolf	Weiler Jakab	1060	Halász Pál, alkalma- zott tanúskodott
1902. 07. 02.	1902. 03. 06.	1902. 01. 02.	Fodor Zoltán	k. u. k. huszár- százados	Csetényi Adolf	–	1002	nyíregyházi lakos
1903. 03. 03.	1902	1902. 12. 25.	Szent- kereszt István	bátó, k. u. k. huszárhadnagy	Csetényi Adolf	–	1089,2	nezsideri lakos, alaku- lata az 5. császári és királyi huszárezred
1907. 03. 28.	1906. 07. 21.	1906. 07. 19.	Szy Sándor	k. u. k. huszárkapitány	Csetényi Adolf	Potes István	1033,3	miskolci lakos
1909. 07. 30.	1909	1906. 01. 02.	Baksay Kálmán	budapesti rendőrfelügyelő	–	–	1446,2	az alperes lakcíme: Bp. IV., Fóti út 27.

⁴⁶ A per gróf Pejacsevich Béla (?) ellen indulhatott, mivel az ő neve olvasható a fejlécben, ám az ügy lefolytatásakor bizonyára már nem élt, mivel akkor már (örökös?) a kiskorú (kk) P. Albert volt az alperes, aki helyett gyámja, P. János intézkedett. A dolog pikantériája, hogy a nevezett családban Béla nevű illető nem élt, Albert (Péter) is csak egy van, aki 1875. október 24-én született Beregsommon, így a lefolytatott tárgyaláskor 23 éves volt (Gudenus 1998: III. 60). Ez ugyan nagykorúságot jelentett, de nem teljes nagykorúságot, ugyanis annak az állampolgár csak 24. életévének betöltése után számított. Leg-
alábbis magyarázatként csak ezt tudom elképzelni.

Atzél Péter és Szentkereszty István bárói rangja, míg Pejacevich Albert grófi címe alapján annak az ezerkétszáz családnak volt a tagja, mely a századfordulón a magyarországi arisztokráciát alkotta.⁴⁷ (Zágoni) Szentkereszty István (Hosszúaszó, 1875 – Hosszúaszó, 1928)⁴⁸ átmenetet képez, mivel egyszerre volt arisztokrata és a tisztikar tagja. A többi alperes pedig – beleértve élete korábbi szakaszában Baksay Kálmán rendőrfelügyelőt is⁴⁹ – a hadsereg tagja volt.

Ha a tisztek lakóhelyét vizsgáljuk, láthatjuk, hogy az ország számos részéből érkeztek: Hummel Árpád Marosvásárhelyről, Fodor Zoltán Nyíregyházáról, Szy Sándor Miskolcra, Szentkereszty István Nezsideről. E lakhelyi szerteágazás ellenére mégis Budapesten varratták egyenruhájukat, nem véletlenül.

Az I. világháborút megelőzően a magyar szabóipar legelismertebb és leghíresebb ágazata a dísz- és egyenruha-készítés volt, ami Budapestre koncentrált.⁵⁰ Ezenfelül pedig a Szonda „cég a századforduló környékén a tizenhat császári és királyi közös huszárezredből, tízzel szerződéses viszonyban állt, éves elszámolással”.⁵¹ Így már érthető, hogy az említett személyek miért itt varratták az uniformisaikat.

Azt nem tudjuk, hogy a tartozások hány ruhadarabról szólnak. Ennek kapcsán csupán az egyik, korábban már idézett peranyag nyújt némi támpontot: „[...] számlában részletezett árukat és [egy olvashatatlan szó] megrendelte [és] átvette [...]”.⁵² A perösszegek vélhetően egy rend uniformisra és több más kiegészítő ruhadarabra vonatkozhattak, mivel egy honvédtiszti egyenruha 1870-ben 380 forintba (760 K) került.⁵³ Ehhez azonban hozzá kell számolnunk az inflációt, a munkaerő- és az anyagárak emelkedését is, ami a fent hivatkozott időpont és az általunk vizsgált adósságok keletkezési időintervalluma (1895–1903) között tevődhetett rá a termékek árára. Az is tudvalevő, hogy az uniformisok

⁴⁷ Hanák 1978: 436.

⁴⁸ Gróf Kornis Klementina és Szentkereszty György László István egyedüli fiúgyermekként született. Atyja szintén huszárként szolgált, de emellett országgyűlési képviselő és Hunyad vármegye főispánja is volt. Ő maga pályáját császári és királyi huszároronagyként fejezte be (Gudenus 1998: IV. 21; *Magyar Életrajzi Index*. „Szentkereszty István”).

⁴⁹ Baksay Kálmán esetében a megjegyzés rovatban található piktoqram (K) a feloldás szerint bronz jubileumi emlékérmét jelent, amelyet a katonaság tagjai számára adományoztak (*Magyarország tiszti cím- és névtára* 1906: 150).

⁵⁰ A második helyen Szeged állt (F. Dózsa 1989: 151).

⁵¹ Halász 2004: 52. Ám azt, hogy pontosan melyik, nem tudjuk, bár Szentkereszty Istvánról ismert, hogy az 5. cs. és kir. huszárezred tagja volt, így elképzelhető, hogy ez volt az egyik. A honvédség és a közös hadsereg tisztí kara között, az átjárhatóság miatt, az 1880-as évektől nyilvánvalóan nincs igazi különbség (Hajdu 1999: 228). Ráadásul a honvédtiszteknek egy idő után nem volt kötelező a Honvédelmi Minisztérium által szerződött beszállítókkal szabatniuk (Ságvári 2009: 186–187). Ezért is lehet, hogy a megrendelők között van honvéd-huszártiszt is.

⁵² BFL VII.2.c. 1896. I.0455 Szonda József Kkt. kontra Pejachevich Albert.

⁵³ Itt gondolok a zubbonyokra, ingekre, nadrágokra, továbbá a nyári és téli atillára (amelynek darabja 170 koronába került), illetve köpenyekre (darabja 130 korona értékben), ezek alkották a honvéd és a közös huszár ruházatát (Ságvári 2009: 184, 187–188).

a legdrágább ruházati cikkek közé tartoztak, amelyek a fegyveres erők tagjai megjelenésének nélkülözhetetlen elemeit jelentették.⁵⁴

A tartozások mértékét jól érzékelteti, ha azokat összevetjük az adós tisztek rangjának megfelelő fizetésekkel.⁵⁵ Hummel Árpád huszár főhadnagy éves fizetésének (évi 1440 korona) a 74,6%-át tette ki a tartozása a Szonda cég felé (1075 K), Fodor Zoltán huszárszázados esetében ugyanez az arány 47,7% volt (évi 2100 koronás fizetéssel szemben 1002 korona tartozás). Szentkereszty István huszárhadnagy az éves fizetésének (1200 K) a 90,7%-ával tartozott a Szonda cégnek (1089 K 2 f), Szy Sándor pedig a 31,3%-ával (3300 koronás éves fizetés állt szemben 1033 K 3 f adóssággal).⁵⁶

A tisztek anyagi helyzete persze nem kizárólag a „gázsijuktól” függött: a Monarchia rendszere megkövetelte, sőt a huszártiszteknél szinte kötelező jelleggel előírta, hogy a kezdeti években a rokonok apanázzsal támogassák a hadnagyi zubbonyt öltő fiúkat.⁵⁷ Az általam vizsgált négy aktív állományban lévő tisztből csupán kettőnek derült eddig ki az életkora: az ítélet kihirdetésekor Hummel Árpád (~1868–1927)⁵⁸ és Szentkereszty István is 27 éves volt, így lehetséges, hogy részesültek efféle rokoni támogatásban.

A katonatisztek körében az eladósodás korántsem számított ismeretlen jelenségnek. Deák István szerint a tisztek közel 30%-a küzdött pénzügyi gondokkal, az összes tiszt 17%-ának volt kisebb összegű adóssága, 5,3%-uknak törleszhető, 7%-uknak pedig törleszhetetlen hátraléka.⁵⁹ Hajdu Tibor kutatása is hasonló eredményt mutatott, annyi különbséggel, hogy ő a tisztikar összlétszámára vetítve 11%-ban állapította meg a súlyos adóssággal rendelkezők arányát. Mindkét megállapításra vonatkozóan leszögezendő, hogy ezeket a százalékokat a már behajtás alatt álló adósságok kapcsán lehetett kikalkulálni.⁶⁰

⁵⁴ Hajdu 1999: 239–241. Ráadásul a császáriaknál az uniformis a császár kabátját (*Kaiserrock*) jelentette, míg magyaroknál a magyar nemzetet, így hanyag viselése felért a felségsértéssel, illetve a magyar nemzet gyalázásával (Ságvári 2009: 188).

⁵⁵ Az adatokat Hajdu Tibortól kölcsönöztem (Hajdu 1999: 240). Fodor Zoltán és Szy Sándor esetében, mivel egy tágabb intervallum volt megadva, az ábrázolhatóság miatt mértani átlagot vontam és ezzel számoltam.

⁵⁶ A tisztikar anyagi helyzete a 20. század elejére javult, ekkor a rangokhoz járó fizetéseket megnövelték. A Szonda cég alperesei esetében két kivételtől eltekintve 1907 januárja előtt lett kimondva az ítélet, vagyis jellemzően még a szerényebb tisztí fizetés mellett lettek a cég adósi, így lehetséges, hogy bár Fodor Zoltán és Szy Sándor is századosok, de más bérezéssel lettek ábrázolva.

⁵⁷ Bár ezt a segítséget valójában a magyarországi tiszteknek csupán az együtöde kapta meg (Hajdu 1999: 239–241).

⁵⁸ *Pesti Hírlap* 1927. július 3. 12. E cikkben elhalálozásáról adtak hírt, illetve hogy ekkor életének 59. évében járt.

⁵⁹ Deák 1993: 160.

⁶⁰ A kadétiskola illemtankönyve különbséget tett „piszkos vagy könnyelmű” és becsületbeli adósság között. Az első kategóriába tartozott a szerencsejáték során felhalmozott adósság, amelyet a hadvezetőség elítélt és gyakran rangvesztéssel büntetett. Becsületbelinek számított ugyanakkor a lakbér-, a vargánál vagy a szabónál lévő tartozás, ami büntetéssel nem, „csupán” presztízsveszítéssel járt, hiszen ezek kiegyenlítése becsületbeli kötelesség volt (Hajdu 1999: 243–245).

A Szonda cég esetében csak a jogerőre emelkedett ítéleteket ismerjük, azt nem tudjuk, hogy a katonatisztek végül eleget tettek-e a bírósági végzésnek, vagy esetleg behajtás útján kapta-e meg a cég a jogos jussát. Ha Hajdu Tibor vizsgálatából indulunk ki, a tiszteknek az esetek többségében sikerült kifizetniük a hátralékukat, rokoni segítséggel vagy egy újabb kölcsönrel. Ha egy tiszt nem fizetett, a tartozását részletekben levonhatták a fizetéséből. Ilyen módon a gázsi maximum harmada volt levonható,⁶¹ de az így fennmaradó összeg sem lehetett kevesebb havi 135 koronánál. Innen ered a mondás: „fizet, mint a katonatiszt”.⁶²

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII.2.c Budapesti Királyi Törvényszék polgári peres iratai.

1889. I.0140. Szonda József Kkt. és Aczél Péter egyezsége.

1895. I.0258. Szonda József Kkt. pere Hummel Árpád ellen.

1896. I.0455. Szonda József Kkt. pere Pejacsevich Béla ellen.

1902. I.0231. Szonda József Kkt. pere Fodor Zoltán ellen.

1902. I.1316. Szonda József Kkt. pere Szentkereszty István ellen.

1906. I.1028. Szonda József Kkt. pere Szy Sándor ellen.

1909. I.0253. Szonda József Kkt. pere Baksay Kálmán ellen.

VII.2.e Cégbírósági iratok.

1879/870. Szonda József.

VII.7.b Budapesti IV. Kerületi Járásbíróság sommás perek.

1895. 21219. Szonda József Kkt. pere Horváth Elek ellen.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Mikrofilmtár, A 4758.

Budapest topográfiaja (Budapest Főváros Levéltára). „Kalap utca 6.”

<http://archives.hungaricana.hu/hu/lear/1407318/?query=SZO%3D%28Kalap%20utca%207.%29> – utolsó letöltés: 2015. szeptember 1.

Corpus Juris Hungarici: Magyar JogtörtéNET. „Szóbeli (sommás) per.”

<http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/Magyar%20JogtorteNET/magyarazatok/szobeliper.htm> – utolsó letöltés: 2015. július 28.

Magyar Életrajzi Index (Petőfi Irodalmi Múzeum). Életrajzi típusú adattárak.

<http://opac.pim.hu/index.jsp?page=search&group=1> – utolsó letöltés: 2015. november 8.

⁶¹ Érdekes, hogy a mai gyakorlat is ezt a levonási rátát használja a közjegyző előtt elismert vagy a bíróság által jogerőre emelt adósságok esetében.

⁶² Hajdu 1999: 243–245.

Belügyi Közlöny 1928. február 12.
Budapesti Hírlap 1936. június 17.
Honvédségi Közlöny 1891. április 27.

Pesti Hírlap 1927. július 3.
Pesti Napló 1936. június 17.

Adressen-Kalender von Pest, Ofen und Altofen für das Jahr. Légrády Testvérek, Pest, 1873.
Budapesti Czim- és Lakjegyzék. III. évfolyam. (Szerk. Kolos Lajos.) Franklin-Társulat, Budapest, 1883–1884.
Compass 1909: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich–Ungarn. Band III. Rudolf Hanel, Wien–Prag–Leipzig.
Gazdaczím-tár 1897: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest.
Industrie Compass 1919: Deutschoesterreich Tschechoslowakei, Polen, Ungarn, Jugoslawien. Band VI. Rudolf Hanel, Wien–Prag–Leipzig.
A Magyar Kir. Postavezérgazgatóság hivatalos kiadása, a Budapest és körkényének távbeszélő betürendes és szaknévsora. Athenaeum, Budapest, 1929. május.
Magyarország tiszti czim- és névtára. XXV. évfolyam. Az országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest, 1906.
 Sturm Albert (szerk.) 1892: *Magyar országgyűlési almanach, 1892–1897. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól.* A Pesti Lloyd-Társulat, Budapest.
 [Táv]beszélő hálózatok előfizetőinek és nyilvános állomásainak betürendes névsora. Franklin-Társulat, Budapest, 1906. november.

Halász Géza 2004: *A „nyitrai” Halász-család.* (Szerk. Halász Gejza Zsolt.) Budapest–Luxemburg. (Kézirat.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

Cieger András: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországn.* Napvilág, Budapest, 2011.
 Deák István 1993: *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története. 1848–1918.* Gondolat Kiadó, Budapest.
 F. Dózsa Katalin 1977: Osztrák–magyar kapcsolatok és kölcsönhatások a divat területén 1850–1916 között. *Folia Historica* 5. 177–211.
 F. Dózsa Katalin 1989: Akik és ahol a divatra hatnak. A divat központjai: Budapest. In: F. Dózsa Katalin: *Letűnt idők, eltűnt divatok.* Gondolat, Budapest. <http://fdk.hu/tanulmányok/letunt-idok-eltunt-divatok/ii-akik-es-ahol-a-divatra-hatnak-a-divat-kozpontjai/> – utolsó letöltés: 2015. szeptember 2.
 Gudenus János József 1998: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája.* III–IV. kötet. Natura, Budapest.
 Gyáni Gábor 1997: Polgárság és középosztály a diskurzusok tükrében. *Századvég* (Új folyam.) (2.) 7. 30–45.

- Hanák Péter 1962: Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. *Történelmi Szemle* (5.) 2. 210–245.
- Hanák Péter 1978: Magyarország társadalma a századforduló idején. In: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890–1918*. (Magyarország története tíz kötetben. 7/1.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 403–516.
- Hajdu Tibor 1999: *Tisztikar és középosztály. Ferenc József magyar tisztjei*. (História Könyvtár.) MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- Halmos Károly – Klement Judit 2013: Értékek a romok között. A csődperekben ránk maradt iratfajtákról és forrásértékükről. *Korall* (14.) 54. 141–152.
- Kenyeres István – Sipos András (szerk.) 1997: *Budapest Főváros Levéltára. Levéltárismerető*. 2. kötet. XIII. A jogszolgáltatási szervek iratai. BFL, Budapest, 192–222.
- Ságvári György 2009: A honvédegyenruha születése. *Hadtörténelmi Közlemények* (122.) 1. 175–202.